

**ERGATÎVÎ DI KURDIYA KURMANCÎ DE Û REWŞÊN AWARTE YÊN
ERGATÎVIYA KURMANCÎ***

**ERGATIVITY IN KURMANJI KURDISH AND DEVIATIONS FROM THE
CANONICAL PATTERN**

Mehmet YAVAŞ*
Hayreddin KIZIL*

Kurte

Mijara vê xebatê ergatîviya kurdiya kurmancî û hin rewşên awarte yên ergatîviya vî zimanî ye. Ergatîvî diyardeyeke rêzimanî ye ku tevî ku di serê sedsala 20an de di qada zimannasiyê de cihê xwe girtiye hê jî tê nîqaşkirin. Li gorî Dixon (1994: 2) kêma zêde tenê bi qasî çaryeka hemû zimanên cihanê avahiya ergatîviyê di hundirînê. Lê li gorî Kareem (2016: 91) di nav zimanên ergatîv de zimanek jî tune ye ku ji aliyê sentaks û morfolojiya xwe ve ango bi her alî û awayên xwe ve ergatîviyê safî û xwerû bi hundirîne, lêbelê giştî di nav xwe de taybetiyên ergatîv û akûzativ bi hev re di hewînê û ergatîviya her yekê jî ji hev cûda ye. Kurdiya kurmancî mîna keke baş a vê rewşê ye. Lewre awayê gelever bi lêkerên gerguhêz ên di rayeka dema borî de avahiya ergatîviyê, lê bi lêkerên di rayeka dema niha de û bi lêkerên negerguhêz re avahiya akûzativiyê li dar e.

Herwiha tevî ku Bynon (1979) bi dehan salan berî rêzimanasên kurdan behsa ergatîviya kurmancî kiriye jî têgeha ergatîvê hema bêje nuh ketiye pirtûkên rêzimana kurdî. Herçiqas ev mijar di kurdiya nivîskî de rûniştibe jî, taybetmendî û rewşên awarte yên ergatîviya kurmancî di pirtûkên rêzimana kurdî de hê jî bi temamî nehatîne zelalkirin û di nivîsên gelek kesan de, hin nivîskar û zimannas jî di nav de, şaşiyên ergatîviyê berbiçav in. Di vê gotarê de jî me hewl da ku em hin rewşên awarte yên ergatîviya kurmancî nîşanî xwîneran bidin.

Peyvên Sereke: Ergatîvî, Ergatîvîte, Kurdî, Kurmancî, Dema Borî, Lêkerên Gerguhêz, Rewşên Awarte

Abstract

Ergativity is a grammatical pattern used in linguistics since the beginning of the 20th century and has still been under discussion. This study deals with the ergativity in Kurmanji Kurdish and deviations from the canonical pattern. Dixon (1994: 2) claims that almost a quarter of the languages spoken around the world highlight ergativity however according to Kareem (2016: 91) not even one of them is morphologically and syntactically purely ergative but instead all of them show both ergative and accusative features. Kurmanji

* Ev gotar ji beşek teza lîsansa bilind a bi navê ‘‘Kurmancî Kürtçesinde Ergatif (Özegeçişlilik) Nûra Qelban Tefsiri Örneği’’ hatiye wergirtin.

* Xwendekarê Doktorayê, Zanîngeha Dicleyê, Enstîtuya Zanîstên Civakî, Beşa Ziman û Çanda Kurdî., e-mail: memoyavas@gmail.com.

* Doç. Dr, Zanîngeha Dicleyê, Fakulteya Îlahiyatê, e-mail: hkhayreddin@gmail.com.

Kurdish is a good example of this case. Because it is ergative with transitive verbs in past tenses but it has accusative alignment in present tenses and all intransitive verbs.

Whereas Bynon (1979) studied ergativity in Kurmanji Kurdish and used the term ‘ergative’ for this language, it took more than two decades for Kurdish grammarians to use the term. Since then this ergative construction and its basic rules have been displayed in Kurdish grammar books. However all features of the ergativity in Kurmanji Kurdish and deviations from the canonical pattern have not been completely revealed in Kurdish grammar books. Therefore in this study deviations from the canonical ergativity pattern in Kurmanji Kurdish are dealt with and several samples are uncovered.

Keywords: Ergativity, Kurmanji Kurdish, Past Tenses, Transitive Verbs, Deviation from canonical ergativity

Destpêk

Hin taybetmendî û mijarên rêzimanî yên zimanê kurdî hê bi temamî nehatine ronîkirin û li ber nîqaşê ne. Yek ji van mijaran jî mijara ergatîviyê ye. Herwekî ku ji aliyê zimannas û lêkolînerên biyanî û yên kurd ve jî hatiye destnîşan kirin zaravayê kurmancî zimaneke ergatîv e (Bynon, 1979-80; Dorleijn, 1996; Matras, 1997; Haig, 1998; Tan, 2005; Bilbil-Baran, 2008). Ev taybetmendî yek ji giringtirîn û balkêştirîn mijarên rêzimana kurmancî ye ku ev yek bûye nîşana xwemalî û reseniyê wê. Herwekî ku Hirofî destnîşan kiriye: ‘*Ergatîvî mohra kurmancîyê ye*’ (Hirofî, 2005).

Celadet Bedirxan yekem kes e ku di berhema xwe de çêlî vê taybetmendiya kurmancî û qaîdeyên wê kirine. Wî di sala 1930î de dest bi nivîsandina rêzimana xwe kiribû, lê piştî mirina wî ev xebat ji aliyê Roger Lescot ve di sala 1970yan de hate bidawîkirin û weşandin. Lêbelê wan ji vê diyardeya rêzimanî re têgeha ergatîviyê bi kar neaniye. Dû re çend rêzimanên kurmancî bêyî ku qala diyardeya ergatîviyê bikin bi heman rengî cih danê vê avahiya rêzimanî. Xulase em van salên dawîn bi vê têgehê hesiyan. Cara yekem Samî Tan di rêzimana xwe ya çapa 2005an de têgeha ergatîviyê di rêzimanê kurmancî de bi kar aniyê (Aydogan, 2013:79).

Axir ji salên 2000an vir de mijara ergatîviyê di hemû rêzimanên kurdî-kurmancî de cihê xwe girtiye û rêzik û qayideyên wê hatine destnîşankirin. Xwîner û nivîskarên kurd niha ji ergatîviya kurmancî haydar in. Lêbelê wekî ku Dorleijn (1996), Haig (1998) û Tan (2005) destnîşan kirine, di hin devokên kurmancî de ergatîvî di axaftina rojane de ber bi wendabûn û têkçûnê ve diçe. Lê herçiqas di kurdiya nivîskî de ev mijar heta astekî rûniştibe jî, ji ber ku ergatîvî bi hemû hûrgiliyên xwe hê baş nehatiye zelalkirin hin nivîskar û zimannas jî tê de, di nivîsan de xeletiyên ergatîviyê berbelav in. Me jî xwest bi hêviya balkişandina lêkolîneran li ser mijarê, di vê xebatê de em cihê bidin hin rewşên awarte yên ergatîviya kurmancî.

Xebata me ji du beşan pêk tê. Di beşa yekemîn de me pênaseya têgeha ergatîviyê li gorî zimannasiya gelemper da, zimanên cîhanê wekî ergatîv û akûzatîv dabeş kirin û cihê zimanê kurdî diyar kir. Piştî me cih da taybetmendiya ergatîviya kurmancî. Di beşa duyem de em li ser çend rewşên awarte yên ergatîviya kurmancî hûr bûn. Me dît ku pirî caran lêkerên gerguhêz ên bi demeke borî her tim li gorî rê û rêzikên ergatîviyê tevnagerin. Lê gelek caran lêkerên gerguhêz di demên borî de li dijî zagonên destnîşankirî yên ergatîviyê hereket dikin û li gorî bireserê nayên kişandin. Dîsa ji qeydê der lêker gelek caran an bi kirdeyê re li hev dikin

û pirjimar tên kişandin. An carinan jî lêker ne li gorî kirdeyê û ne jî li gorî bireserê tê kişandin; lêbelê rêkkestin bi şexsê sêyem yê yekjimar ve tê ragihandin. Xebata me bi encamê xelas dibe.

1. Ergatîvî

Ergatîvî têgeheke rêzimanî ye ku di qada zimannasiya navneteweyî de ji sedsala bîstana vir de tê bikaranîn. Li gorî Dixon, têgeha ergatîvê di qada zimannasiyê de cara yekem ji aliyê pisporê zimanên kawkasî Adolf Dirr ve di sala 1912an de hatiye bikaranîn. Lê piştî xebata wî ya li ser 32 zimanên kawkasî di sala 1928an de bi zimanê Almanî hat weşandin, ew ji aliyê gelek kesan ve hate zanîn û di nav zimannasan de belav bû (Dixon, 1994: 3). Lêbelê li gorî Alexis Manaster Ramer, Dirr ev têgeh ji Alfredo Trombetti (1903) wî ji Pater Wilhelm Smidth (1902) wî jî ji Sidney H. Ray û Alfred C. Haddon (1893) girtiye (Ramer, 1994: 211-213).

Wateya bêjeya ergatîvê ya ferhengî û ya rêzimanî ne mîna hev e. Ji aliyê wateya ferhengî ve ew wiha tê pênasekirin: “*Ergatîv bêjeyêke yûnanî ye. Kok û bingeha wê ji bêjeya ergates tê. Tê wateya yê dike, yê dilive an yê/ya dibeze. Yanê kiryar an kirde jî kêr û zêde tên wê watê. Di latîni de ji yê/ya dike an kiryar re jixwe agens dibêjin. Ev termînolojî, di zanyariya zimannasiyê de ciyê xwe zehfrind girtiye*” (Unus, 2000: 41).

“*Lê di maneya rêzimanî/gramatik de terma ergatîv di hin zimanan de him awayekî tewangê ye, him jî di hin halan de di hevokan de tunebûna kirarê (subject) ye. Meriv di hin halan de ji dêlva kirarê de bireserê di hevokan de bi kar tîne; meriv kirarê ditewîne, kirar dikeve awayê bireserîyê*” (Bozarslan, 2003: 7). Herwiha diyardeya ergatîviyê di zimannasiyê de bi gelemperî wiha tê pênasekirin: Ergatîvî ew terma rêzimanî ye ku kirdeya hevokeke negerguhêz û biresera hevokeke gerguhêz di heman rewşê de ne yanî wekî hev tevdigerin, lêbelê ew ji kirdeya hevokeke gerguhêz cûda tevdigerin (Dixon, 1994: 1-2). Hirorî jî di derbarê mijara ergatîviya zimanê kurmancî de wiha dibêje: “*Ergatîvî ew diyardeya rêzimanî ye ya ko ziman tê de eynî formê dide subjekta lêkera netransitîv (derbasnebûyî) û objekta lêkera transitîv (derbasbûyî) û formeka cida dide subjekta lêkera transitîv û lêker hemahangiyê li gel subjekt yan objekta hevokê nîşan dide*” (Hirorî, 2005: 1).

1.1. Zimanên Ergatîv û Akûzatîv

Em dikarin zimanên li ser rûyê cîhanê di du beşan de dabeş bikin: Zimanên nomînatîv-akûzatîv û zimanên ergatîv-absûlûtîv. Di zimanên nomînatîv-akûzatîv de hem kirdeya hevoka gerguhêz hem jî ya negerguhêz bi heman nîşandeka rewşê (case marker) tê îşaretkirin, lê bireser bi nîşandekê ji wan cudatir tê îşaretkirin. Bi gotineke din nîşandeka rewşê ya kirdeyê ji ya bireserê cuda ye. Îcar rewşa ku kirdeya hevoka gerguhêz û ya negerguhêz tê de ye wekî *nomînatîv* lê ya ku bireser tê de ye wekî *akûzatîf* tê binavkirin. Ji aliyên gelek kesan ve ji vê avahiyê re bi kurtasî *akûzatîv* jî tê gotin. Lêker, ku yek ji hemanên sereke yê hevokê ye, di avahiya akûzatîv de xwe li ba kirdeyê digunce. Yanî hevahengiyek di navbera kirde û lêkera hevokê de pêk tê, ango *lêker* li gorî *kirdeya* hevokê tê kişandin. Tirkî, erebî, farisî, îngilîzî û hemû zimanên Ewropî (ji bilî Baskî) çend mînakên baş ên zimanên akûzatîv in. Lêbelê di zimanên *ergatîv* de kirdeya hevoka negerguhêz û kirdeya hevoka gerguhêz wekî hev tevnagerin ango bi heman nîşandeka rewşê ya morfolojîk nayên îşaretkirin. Kirdeya hevoka negerguhêz digel biresera hevoka gerguhêz bi heman nîşandeka

morfolojîk a rewşê tên îşaretkirin lê kirdeya hevoka gerguhêz ji wan cuda ye. Lêker jî di avahiya ergatîv de piranî xwe li ba bireserê digunce. Baskî, hîndî, dyrbalî, eskîmoyî û hin zimanên kafkasî ji zimanên ergatîv re mînakên baş in. Gelek seyr e kurdiya kurmancî hem taybetiyên avahiya akûzatîv hem jî yên avahiya ergatîv dihewîne. Lewre herwekî zimanên akûzatîv di kurmancî de jî di *hevokên negerguhêz* û hevokên bi lêkerên xwedî *rayeka dema niha de* nîşankera rewşê ya kirdeyê ji ya bireserê cuda dibe. Yanî kirde di rewşa xwerû (direct case) lêbelê bireser di ya tewandî (oblique case) de ye. Lêker jî herwekî zimanê tirkî xwe li gorî kirdeya hevokê eyar dike. Lê di *demên borî* de dema lêkera hevokê gerguhêz be ev hevahengiya leker û kirdeyê ji holê radike û lêker li şûna kirdeyê bi bireserê re li hev dike. Îcar kirde dikeve rewşa tewandî û bireser jî xwerû tê nîşankirin. Ji ber ku di kurmancî de ev avahiya ergatîviyê tenê di hevokên gerguhêz yên di dema borî de dertê holê, ergatîviya kurmancî wekî nîv-ergatîv ango ergatîviya şikestî tê binavkirin (Samur, 2012: 249-250; Baran, 2012: 62; Lezgîn, 2015: 84-85; Gündoğdu, 2016: 342-344; Kanî, 2017: 49-50; Yonat, 2019: 230-232).

Gelek balkêş e ku hemû zimanên ergatîv ên ku tên zanîn ji aliyê peyvsazî û hevoksaziyê ve bi temamî ne ergatîv in. Yanî di nav zimanên ergatîv de yek jî tune ye ku di her alî û awayên xwe de ergatîviyeke safî û xwerû bihundirîne. Lêbelê gişt di nav xwe de taybetiyên ergatîv û akûzatîv bi hev re dihewînin û ergatîviya wan jî ne wek hev e. Bi gotineke din, zimanêke ergatîv dikare rewşa ergatîvî ji bo hin avahiyên û rewşa akûzatîv jî ji bo avahiyên din bi kar bîne. Di zimannasiyê de ji vê pergalê re nîv-ergatîv (*split-ergative*) tê gotin (Kareem, 2016: 91).

1.2. Ergatîvî di Kurmancî de

Ergatîviya kurmancî bi dem û gerguhêziya lêkerê ve têkildar e. Di hemû dem û avahiyên de dernakeve holê. Tenê gava lêkera hevokê **gerguhêz** be û dem jî yek ji **demên borî** be avahiya ergatîvî derdikeve holê. Ev yek jî bi vî awayî pêk tê: Kirde dikeve rewşa tewandî (oblique case), lê bireser bi rewşa xwerû (direct case) tê nîşankirin. Bi gotineke din kirde û bireser xwedî rewşên dijberî hev in. Di rewşa tewandî de kirde qertafên tewangê yên zayend û mêjerê digre. Heke kirde ji cihavekê pêk bê forma wê ya tewandî bikar tê. Lêbelê bireser bi rewşa xwerû tê nîşankirin ango ti qertafên tewangê nagire da ku ew ji aliyê sentaksê ve bi hêsanî ji kirdeyê bê cihêkirin û nasîn. Îcar ji ber ku nîşankera morfolojîk a rewşa bireserê xwerû ye, zayend û mêjera wê ne diyar e. Lewma ji bo ragihandina mêjera bireserê, lêker li şûna kirdeyê bi bireserê re di nav rêkkestî (agreement) de ye. Bi saya rêkkestîna di navbera bireser û lêkerê, pirsgerêka nediyarbûna mêjera bireserê jî çareser dibe. Bi kurtasî di avahiya ergatîvê de kirde tê tewandin, bireser xwerû dimîne û lêker li gorî bireserê tê kişandin da ku mêjera bireserê diyar bibe. Her wiha ji ber ku di kurmancî de ergatîvî di hemû avahî, dem û rewşan de dernakeve holê yanî tenê di demên borî de bi lêkerên gerguhêz re derdikeve pêşberî mirovî, ji ergatîviya kurmancî re *nîv-ergatîv* (split ergativity) tê gotin. Lewma kurmancî wekî zimanekî nîv-ergatîv e tê binavkirin (Dorleijn, 1996: 82; Haig, 1998: 156-157; Thackston, 2006: 48; Tan, 2011: 85-86; Baran, 2012: 60-62).

Pîştî vê pênasekirin û ravekirinê, pirsêkî rewşa wê hişê mirovî: Gelo peyva ergatîvî di rêzimana kurdî de yekem car kengî û ji aliyê kê ve hatiye nivîsîn û binavkirin? Li ser vê mijarê Aydoğan wiha dibeje: “*Di pirtûkên rêzimana kurdî de yên ku li Tirkîyeyê hatine*

weşandin, peyva ergatîv dereng hatiye bikaranîn. Di yên din de jî mirov agahiyên berfireh li ser ergatîvê peyda nake. Di Rêzimana Kurdî ya Bedirxan û Lescot (1970) de ku Celadet salên 1930î de dest bi nivîsandina wê kiribû, lêbelê ji aliyê Roger Lescot ve sala 1970yê hatibû weşandin, qaîde û rêzikên vê avahiya rêzimanî tên îzahkirin, lê belê nav lê naye kirin. Zimannasên din jî weke Kamûran Bedirxan (1980), dane ser şopa ravekirina Bedirxan û Lescot û wan jî bal kişandiye ser ergatîviyê. Bi qasî ku em pê dizanin yekem rêzimana kurdî ya ku peyva ergatîvê bi kar aniye ya Samî Tan (2005) e” (Aydoğan, 2013: 79-80). Hêjayê gotinê ye têgiha ergatîvê bi qasî sed sal e ku di qada zimannasiyê de tê zanîn û li serê gelek nîqaş hê jî tên kirin. Dîsa derheqê ergatîviya kurmancî de hin zimannas û lêkolîneran (wek mînak Bynon, 1979) nêzikî 30 sal berê pêşiya kurdan qala ergatîviya kurmancî kiriye. Lêbelê haya şareza û zimannasên kurd pirr dereng ji têgiha ergatîviyê û van nivîsaran çêbûye.

1.3. Taybetmendiya Ergatîviya Kurmancî

Herwekî me li jor pê amaje kir, ergatîviya zimanên ergatîv ji hev cuda ne. Ji ber vê divê bê zanîn ku ergatîviya kurmancî jî xwediyê taybetiyên cuda ye. Ji bo ku mijara ergatîviyê di kurmancî de baştir û zelaltir bê fahmkirin, em pêdivî bi dayina hin mînakên dibînin. Bi vê mebestê em dikarin bi tabloyeke gelemper di avahiya ergatîv de mijara rêkkestin û nîşankirina rewşê jî wiha bişayesînin:

Tablo 1

NEGERGUHÊZ		GERGUHÊZ	
<i>Akûzatîv</i>		<i>Akûzatîv</i>	
Dema Niha û Bê	Dema Borî	Dema Niha û Bê	<i>Ergatîv</i> Dema Borî
Ez radikevîm Ez ê bimirîm	Ez raketîm Ez mirîm	Ez Dîlanê(wê) dixapînim Dîlan (ew) dê <i>min</i> bixapîne	Min Dîlan(ew) xapand Dîlanê(wê) ez xapandim
Tu radikevî Tu yê bimirî	Tu raketî Tu mirî	Tu Dîlanê dixapînî Dîlan dê <i>te</i> bixapîne	Te Dîlan xapand Dîlanê tu xapandî
Ew (Dîlan) radikeve Ew (Dîlan) ê bimire.	Ew (Dîlan) raket Ew (Dîlan) mir	Ew Dîlanê dixapîne Dîlan dê <i>wî/wê</i> dixapîne	Wî/Wê Dîlan xapand Dîlanê ew xapand.
Em radikevî Em ê bimirî	Em raketin Em mirin	Em Dîlanê dixapînin Dîlan dê <i>me</i> bixapîne	Me Dîlan xapand Dîlanê em xapandin
Hûn radikevî Hûn ê bimirî	Hûn raketin Hûn mirin	Hûn Dîlanê dixapînin Dîlan dê <i>we</i> bixapîne	We Dîlan xapand Dîlanê hûn xapandin
Ew radikevî Ew ê bimirî	Em raketin Ew mirin	Ew Dîlanê dixapînin Dîlan dê <i>wan</i> dixapîne	Wan Dîlan xapand Dîlanê ew xapandin

I. Herwekî ji tabloyê diyar e, hevoka “Dîlanê (wê) **ez** xapandim” di dema borî de hatiye saz kirin. Lêker gergûhêz e û ji qertafa **-im** tê fehkirin ku lêker ji dêlva kirdeyê bi

bireserê re li hev kiriye. Bi gotineke din, di hevokên wiha de ti bandora kirdeyê li ser lêkerê tune ye. Yanî li vir kirde (Dîlanê) û lêker (xapandim) li hev nakin. Ji bo rêkkeftina di nav bireser û lêkerê baştir û hêsantir bê têgihîştin em li vê mînakê binêrin:

“**Min** tu dîtîm”

Her wekî diyar e di vê mînakê de rêkkeftina kirde û lêkerê li dar e. Lê ev hevok hem ji aliyê rêzimanê û hem jî ji aliyê watenasiyê (semantics) ve çewt e. Ji xwe jî ti axêverê zimanê kurdî yê ku di nav malbatê de zimanê xwe hînkiriye, ev hevok nayê bihistin. Loma em ji mînaka “Dîlanê (wê) **ez** xapandim” têdigihîjin ku lêker li gorî bireserê hatiye kişandin ango rêkkeftin û hemahengî di navbera bireser û lêkerê de çêdibe.

Herwekî jî vê mînakan jî diyar e ergatîviya kurmanci tenê di **demên borî de dema lêker gergûhez be** derdikeve holê. Bireser di avahiya ergatîv de di rewşa xwerû de dimîne yanî naye tewandin. Lê belê kirde di rewşa tewandî de tê îşaretkirin. Lêker jî li gorî bireserê tê kişandin ango bi bireserê re dikeve nav rêkkeftinê. Kirde ti tesîrê li ser lêkera hevokê nake. Yanî lêker li gorî bireserê teşe digre û yekjimarî an pirjimariya wê di lêkerê de dîyar dibe (Thackston, 2006: 48-49; Baran, 2012: 60). Em dixwazin mînakeke din jî bidin da ku mijar zelaltir bibe:

Dîlanê (wê) **em** xapandim.

Di vê mînakê de jî herwekî diyar e, kirde yekjimar e û bi qertafa “ê”yê hatiye tewandin. Lê bireser û lêker pirjimar in. Eger lêker li gorî kirdeyê bihata kişandin diviya ew jî wek kirdeyê qertafa yekjimariyê bigirta û di encamê de yekjimar bibûya. Lê wisa dixuye ku li vir lêker jî aliyê mêjerê ve bi bireserê re li hev kiriye û pirjimariya bireserê bi rêya pêveberê de hatiye ragihandin. Di mînaka me de kesê ku di bin bandora karekî/bûyerekê (xapandinê) de maye cihna xwerû ya kesê sêyem ê pirjimar “**em**” e. Lewre pirjimariya bireserê di lêkerê de bi alîkariya qertafa pirjimariyê “-in”ê hatiye diyarkirin.

II. Dema bala xwe didin tabloyên jorîn em dibînin ku ji bilî ergatîviyê, **avahiya akûzatîv** jî derketiye holê. Herwekî me li jor jî diyar kiribû di avahiya akûzatîviyê de di hemû deman de kirdeya hevoka negerguhêz û ya gerguhêz her tim di heman rewşê de ne û lêker mîna zimanê tirkî û îngilîzî her tim li gorî kirdeyê tê kişandin. Samur derheqê mijarê de wiha dibêje: “*Akûzatîvî, ji aliyê rewşa xwe ve dijberê ergatîviyê ye.*” (Samur, 2012: 250)

Ji ber ku kurdiya kurmancî zimanekî nîv-akûzatîv e (Samur, 2012: 249; Baran, 2012: 62) di **dema niha û bê**, lêker çî gerguhêz çî negerguhêz, û **di hevokên negerguhêz ên di demên borî de**, lêker her tim li gorî kirdeyê tê kişandin. Lewre herwekî di tabloyan de dîyar e, di avahiya akûzatîv de kirdeya hevoka negerguhêz û ya gerguhêz her tim di heman rewşê de ye û lêker jî aliyê mêjerê ve bi kirdeyê re li hev dike ango bi qertafên kesane yên kirdeyê (-im, -î, -e, in) hatine kesandin. Wek mînak:

Tu radikevî / **Tu** yê rakevî / **Tu** raketî / **Tu** Dîlanê dixapînî / **Tu** yê Dîlanê bixapînî

III. Dîsa gava em baş bala xwe bidin tabloya jorîn em pêrgî taybetiyek din jî tên: kirde û bireserên hevokan wek hev tevnagerin. Bi awayekî balkêş kirde û bireser jî hev tên cudakirin. Gelo sedema vê yekê çî ye?

Tevî ku ji bo bersiva vê pirsê mirov dikare bi rêya zimannasiya dîrokî (diacronic) heta cihekî biçe jî ji ber ku ev yek dibe ku mijarê tevlihev û zehmettir bike, bersiva pêşengê rêzimana kurmancî Celadet Elî Bedirxan ji bo têgiştina mijarê hêjayê lêhûrbînê ye. Bedirxan di pirtûka xwe ya bi navê “Bingehên Gramera Kurdmancî” de bêtî ku nav li diyardeya ergatîviyê bike rêgez û qaîdeyên tewandina kirde û biresera hevokê wiha destnîşan kiriye: “*Bi gelemperî bêje di qisetê de an kirar an bireser in. Gava ew kirar (subject) in wekî xwe dimînin û gava dibin bireser hingê têne tewandin...Bi tenê û ji qeydê der di lêkeren gerguhêz û di zemanê wan ên borî de bireserên wan weke xwe dimînin û ji berevajî ve kirarên wan têne tewandin*” (Bedirxan, 1994: 37-39).

Mirov dikare bibêje ku ji ber taybetmendîya nîv-ergatîvî û nîv-akûzatîviya zimanê kurmancî, kirde û bireser di hemû dem, rawe û avaniyan de wek hev tevnagerin ango bi heman nîşandeka rewşê nayên îşeretkirin. Bo nimûne:

Kirde-Bireser - Lêker

- 1) **Te Dîlan** (ew) xapand : (**Ergatîv**: Kirde tewandî, Bireser xwerû ye)
- 2) **Tu Dîlanê** (wê) dixapînî : (**Akûzatîv**: Kirde xwerû, Bireser tewandî ye)
- 3) **Tu** - raketî : (**Akûzatîv**: Kirde xwerû, Bireser tewandî ye)
- 4) **Tu** - radikevî : (**Akûzatîv**: Kirde xwerû, Bireser tewandî ye)

Ji van mînakên em dikarin van encaman bi dest bixin : Di kurmancî de,

- **Kirde** tenê di **avahiya ergatîv** de tê tewandin. Ji bilî vê rewşê kirde xwerû (netewandî) tê îşeretkirin
- **Bireser** jî di **avahiya akûzatîv** de tê tewandin. Ji bilî vê rewşê bireser jî xwerû dimîne.¹ Bi gotineke din, ji bilî lêkerên gerguhêz ên di dema borî de bireser her tim tê tewandin.

Em dikarin vê yekê bi kurtasî wiha jî formule bikin:

- Eger kirde bê tewandin, bireser natewe yanî xwerû dimîne.
Te Dîlan(ew) xapand
- Eger bireser bê tewandin îcar kirde natewe.
Tu Dîlanê (wê) dixapînî
- Di hevokên bi **lêkerên negerguhêz** de **kirde** her tim xwerû ye. Yanî kirdeyên hevokên negerguhêz di hemû dem, rawe û avaniyan de di rewşa xwerû de ne.
Tu radikevî / Tu yê rabikevî / Tu raketî

Balkêşî: Di zimanên akûzatîv ên wekî tirkî û îngilîzî de di hemû rawe, dem û avaniyan de kirde her tim di rewşa xwerû de ye û lêker jî pê re li hev dike. Wek mînak:

- Sen Dîlan'ı kandırdın/Sen Dîlan'ı kandırıyorsun/Sen uyudun/Sen uyuyorsun

¹Tenê ji vê qeydê der, biresera lêkerên bidaçek ên veqetînbarek (binêrin Gemsiz,2018: 94) di her dem, rawe û avaniyan de tê tewandin. Wek mînak : **Mîn** ji **te** hez dikir. Em ê di beşa rewşên awarte yê avahiya ergatîv de behsa vê yekê bikin.

➤ You tricked Dilan/ You are tricking Dilan/ You slept/ You are sleeping

Herwekî ji mînakên jorîn diyar e, tenê di qertafên demî de gûherinek çêdibe. Kirde û bireser li gorî dem, rawe, gerguhêzî û negerguhêziya pêveberê naguhere. Yanî rewşa morfolojîk a kirdeyê hevoka gerguhêz û ya negerguhêz mîna hev tê lê biresera hevoka gerhuhêz (patient)

IV. Di tabloyên me de tîşteke din jî bala mirov dikişîne: Di avahiya ergatîv de ji bo kirdeya hevokê cihnavên kesane yên tewandî (min, te...) lê di avahiya akûzatîv de cihnavên netewandî (ez, tu..) hatine xebitandin. Wek mînak; di zimanê tirkî de ji bo hemû dem û raweyan tenê komek cihnav tên bikaranîn. Gelo çima du kom cihnavên kesane di kurmancî de hene? Wekî bersîva vê pirsê, Lezgîn nîv-akuzatîvî û nîv-ergatîviya zimanê kurmancî wekî sedem nîşan dide (Lezgîn, 2015: 88). Tan jî bal dikişîne ser mijara tewangbariya zimanê kurmancî û wiha dibêje: *“komek ji wan cihê navdêrên tewandî, komek jî cihê navdêrên xwerû digire. Ger em demê biguhêrin, dê cihê navdêra tewandî û pê re jî cihê cihnavê tewandî biguhêre, ew ê jî li gorî wê rewşê teşeyê bigrin”* (Tan, 2011: 126-127).

Niha em dixwazin van her du cureyên cihnavên kesane bi bîr bixin:

- a) **Yên Xwerû (Netewandî)** ; ez, tu, ew, em, hûn, ew
- b) **Yên Tewandî**; min, te, wî/wê, me, we, wan.

Bo nimûne:

Tablo 2

	Gerguhêz	Negerguhêz
Dema Niha:	1) Ez Dîlanê(wê) dixapînim.	4) Ez radikevîm.
Dema Bê :	2) Ez ê Dîlanê(wê) bixapînim.	5) Ez ê rabikevîm.
Dema Borî:	3) Min <u>Dîlan</u> (ew) xapand.	6) Ez raketim.

Li vir herwekî ji mînakên jorîn jî diyar e; ji şeş mînan di pêncan de cihnavê netewandî (xwerû) **“ez”** wek kirde hatiye bikaranîn. Tenê di hevoka sêyemîn de cinavka tewandî **“min”** bûye kirde û cihnavê netewandî **“ew”** jî wekî biresera hevokê hatiye bikaranîn. Di hevokên din ên gerguhêz de cihnavê tewandî **“wê”** li şûna navdêra tewandî **“Dîlanê”** hatiye xebitandin. Em dikarin her du komên cihnavên kesane li kuderê û di kîjan rewşê de çawa tên bikaranîn bi kurtasî wiha ravebikin:

Di tevna ergatîv de yanî di demên borî de bi lêkerên gerguhêz re cihnavên tewandî dibin kirde û yên netewandî jî dibin bireser. Ji bilî vê rewşê her tim li şûna kirdeyê forma wan a netewandî û li şûna bireserê jî forma wan a tewandî tên bikaranîn.

V. *“Madem ku di hevoka “ez te dibînim” û ya “min tu dîtî” de kirde her yek e ango kesê yekem ê yekhejmar e, çima di hevokê me de “dibînim” û di ya din de jî “dîtî” peyda dibe”* (Muhammed, 2002: 21). Herwekî di tabloyan de xuya dike û me berê jî destnîşan kiribû di tevna ergatîviyê de lêker li gorî bireserê teşe digre û qertafên (paşqertaf) xwe yên kesane ji bireserê digrin. Di hevokên ku rewşa ergatîviyê di xwe nadin der yanî xwedî tevna akûzatîvî

ne lêker her tim li gorî kirdeyê tê kişandin û lêker bi (paş)qertafên kesane yê kirdeyê tê kesandin. Husein Muhammed di xebata xwe ya bi navê “Kurtenerînek li Hin Beşên Rêzimana Kurdî” de bersiva vê pirsê wisa formule dike: *“Di kurmancî de lêker paşqertafên wê peyvê, ya ku netewandî dimîne, digirin. Ferq nake ev peyv kirde (subjekt) yan jî bireser (objekt) be.*

Lêker paşqertafa kirdeyê digire

- *Ez te dibînim.*
- *Tu ê nan bixwî?*
- *Em diçûn zozanan.*

Lêker paşqertafa bireserê digire

- *Min tu dîtî.*
- *Te ez dîtîm*
- *Me ew dît ("ew" yekhejmar e)*
- *Me ew dîtî ("ew" pirrhejmar e)” (Muhammed, 2002: 21-22).*

2. Rewşên awarte yê Ergatîviya Kurmancî

Me dît ku di demên borî de bi lêkerên gerguhêz re lihevhatinek di navbera lêker û bireserê de pêk tê. Êdî bireser xwerû dimîne yanî nayê tewandin lêbelê kirde tê tewandin. Ji dêvla kirdeyê, pêveber bi bireserê re hevahengiyek saz dike û mêjera xwe bi rêya bireserê diyar dike. Herwekî ku berê jî hatibû gotin ev avahî di zimannasiye wekî ergatîvî tê binavkirin kû ev taybetmendî jî yek ji balkêştirîn resenî û xwemaliya zimanê kurmancî ye. Piştî ku me ev taybetmendî, qaîde û rê û rêbazên ergatîviya kurmancî bi mînakên cûrbecûr destnîşan kirin, pirseke rewa tê heş û hizra mirovî: Digel ku haya nivîskar û gelek xwînerên kurdî ji vê avahî û zagonên ergatîva kurmancî heye jî gelo çima di bikaranîna ergatîvê de ewqas şaşî tên kirin?

Bi dîtina me tevî ku taybetmendî û qaîdeyên ergatîviya kurmancî bi gelemperî tên zanîn jî, ji ber ku rewşên awarte yê ergatîviyê bi awayekî tekûz nehatine diyarkirin, di vê mijarê de xetayên berbiçav tên kirin û alozî û gengeşî hê jî berdewam e. Lewre ravekirinên derheqê ergatîviya kurmancî yê di rêzimanên kurdî de têrî çareserkirina hin pirsgerêk û şaşiyên berbelav nakin. Hemû rezimanên kurmancî yê ku heta niha hatine çapkirin û li ber destê me ne, ji bilî behsa ergatîviya kurmancî û qaîdeyên wê hema bêje hîç qala îstisna û rewşên awarte yê ergatîviya kurmancî nekirine. Ji lewre niha em dixwazin hin rewşên awarte yê ergatîviya kurmancî destnîşan bikin.

2.1. Lêkerên Gerguhêz Ên Bidaçek

Di kurmancî de çî gerguhêz çî negerguhêz gelek lêker digel daçekan tên bikaranîn. Lê hin lêkerên gerguhêz ên bidaçek di demên borî de jî li gorî rê û rêzikên ergatîviyê tevnagerin. Ji sê rêzikên bingehîn ên ergatîviyê diduyan (îşaretkina bireserê di rewşa xwerû de û rêkkestina di navbera bireser û lêkerê) bin pê dikin. Lewre di kurmancî de wek rêgez daçek nevdêr û cînavka piştî xwe teqez ditewînin. Dema daçek bi lêkeran re bî bikaranîn jî ziman, biresera piştî daçekê ditewîne. Lewma biresera lêkerên bidaçek di avahiya ergatîv de jî di rewşa xwerû de nayê îşaretkirin. Ev yek hemahengî û rêkkestina (agreement) kanonik a di

navbera bireser û lêkera hevokê jî ji holê radike û li şûnê rêkkeftin bi kesê sêyem ê yekjimar (default third person zero agreement) tê dayîn. Ango lêkerên bidaçek li gorî kesê sêyem ê yekjimar tê kişandin. Ji bo têgihîştineke hêsantir pêdivî bi çend mînakên heye:

- a) *Me li* çûkan nêrî.
- b) *Leşkeran* şevaqa tarî dor *li* me girtibû.
- c) *We bi/ji* me bawer nedikir.
- d) *Karsazan* dest *bi* civînan kiriye.
- e) *Polîsan li* çalakvanan xistiye.
- f) *Xwendekaran* dest *bi* pîrozbahiyan kir.
- g) *Wan* dev *ji* lêkolînan berneda.

Herwekî ku tê dîtîn di tevahiya mînakên jorîn de hemû lêkerên bidaçek gergûhêz in û di demên borî yê cûrbecûr de hatine kişandin. Lewma li gor rîzîkên ergatîvîyê kirdeyên hevokan di rewşa tewandî de (oblique case) ne. Lê ji qeydê der, ji ber ku bireser piştî daçekan tî ew jî hatine tewandin. Herwiha dema em bala xwe didin mîjera kirde, bireser û lêkerên hevokan em dibînin ku hem kirde û hem jî bireser pişjimar in. Lêbelê rêkkeftina lêkeran bi kesê sêyem ê yekjimar hatiye ragihandin. Xuyaye ev lêkerên bidaçek ne li gorî kirdeyê, ne jî li gorî bireserê, lê hemû jî li gorî kesê sêyem ê yekjimar hatine kişandin. Li gor qadêya ergatîvîyê lêkerên hevokên me diviya li gor bireseran bihatana kişandin. Gelo çima ev rewşa awarte derketiye holê angî li gor rê û rêgezên ergatîvîyê çima rêkkeftin di hemû hevokên jorîn de bi kesê sêyem ê yekjimar hatiye dayîn?

Bedirxan û Lescot destnîşan dikin ku di hevokên bi van cûre lêkeran de ji ber ku bireser piştî daçekan tê, rêkkeftin her tim di kesê sêyem ê yekjimar de sabît dimîne (Bedir Han û Lescot, 2004: 180). Herwiha li gor Gemsiz, dema ku daçeka hin lêkerên bidaçek ji lêkera xwe vediqete û bireserek dikeve navbera wan, ev bireser ji ber ku piştî daçekê tê ew dikeve rewşa tewandî û lewma mîjera bireserê angî yekjimarî an pişjimariya wê êdî diyar dibe. Ji lewre êdî ne hewce ye ku lêker bikeve bin bandora bireserê û mîjera bireserê ragihîne (Gemsiz, 2018:94). Yanî hin lêkerên bidaçek digel ku gergûhêz in jî dema biresereke nerasterast bikeve navbera daçek û lêkerê, mîjera lêkerê ne li gorî bireserê ne jî li gorî kirdeyê tê kişandin. Ji lewre em bi rewşeke awarte re rû bi rû dimînin (Tan, 2011: 255).

Bi kurtasî di demên borî de di hevokên bi lêkerên gergûhêz ên bidaçek an bi navekî din lêkerên xwedî bireserên nerasterast de, tevî ku kirde bi nîşandeka rewşa tewandî tê îşaretkirin jî, rêkkeftina (agreement) di navbera bireser û lêkerê pêk nayê. Êdî bireser ti bandorê li lêkera hevokê nake. Lêker ne bi kirde ne jî bi bireserê re li hev dike. Vêca lêkerên bidaçek vedigerin ser rêkkeftina default a kesê sêyem ê yekjimar. Lewma di hevokên demên borî yê xwedî lêkerên bidaçek de, rêkkeftina kanonîk a di navbera bireser û lêkerê de pêk nayê.

Li vir pêwîst e bê gotin ku dema ev taybetî neyê zanîn, di mijara ergatîvîyê de dibe sebeba gengeşiyên. Hin caran di nivîs an jî di axaftinê de xeletiyên bi vî awayî tî dîtîn:

Mînak

- a) Min li wan nihêrtin.
- b) Wî dest bi karên xwe kirin.
- c) Wê li wan nihêrtin.

d) Wan ji me nefret dikirin.

Dema em li van mînanan dinêrin, li gorî rêzikên ergatîviyê rast xuya dikin. Axêver an jî nivîskar dixwaze li gorî rêgeza rêzimana kurdî bipeyive an jî binivîse. Lê divê em di hevoksaziyê de bandora daçekan jî bifikirin. Li gorî rêzimana kurmancî zayend û pirjimariya bireseran di ergatîviyê de bi lêkeran dertê, lê dema daçek bireserê bitewîne pirjimarî û yekjimarî jî derdixîne, piştî vê hewce bi dubarekirina pirjimariya bireseran bi pêveberan namîne. Li gorî vê rêgezê hevoka a) dibe “Min li wan nihêrt”, b) dibe “Wî dest bi karên xwe kir”, c) dibe “Wê li wan nihêrt” û d) dibe “Wan ji me nefret dikir”.

2.2 Nebûna Kesê Sêyem ê Pirjimar Wekî Kirde

‘‘Di ergatîviyê de gellek caran kirdeya pirrjimar nayê gotin, ji bo pirrjimariya wê pêveber dibe pirrjimar. Herçiqas ev li ergatîviyê neke jî bi awayeki gelemper tê bikaranîn’’ (Baran, 2012: 62). Bi gotineke din ji ber ku ne hewce ye kirdeya kesê sêyem ê pirjimar carinan di hevokê de naye bikaranîn. Carinan jî eger di hevoka ewil de bê diyarkirin êdî careke din pêdivî bi dubarekirina kesê sêyem ê pirjimar nîne. Ev tişt hema di hemû zimanan de heye û di kurmancî de jî rewa ye. Lêbelê di avahiya ergatîv de heger kesê sêyem ê pirjimar wekî kirde bi awayekî eşkera neyê destnîşankirin, di rêkkestinê de îstîsnayeke dertê holê. Yanî êdî rêkkestina asayî ya di navbireser û lêkerê pêk nayê. Lê ji qeyda ergatîviyê der, ziman rêkkestinekê di navbera kirde û lêkerê de ava dike. Wek mînak:

Rêya we çî xweş çêkirine!

Di vê mînakê de herçend ku bireser (rêya we) yekjimar e jî, mêjera pêveberê pirjimar e. Ev yek jî tê wê wateyê ku rêkkestina di navbera bireser û lêkerê de çênebûye. Aydoğan sedema vê yekê wiha destnîşan dike: ‘‘Nebûna kirdeyê ku kesê sêyem ê pirhejmar e wî barî dide lêkerê ku nasnameya kirdeya xwe ragihîne’’ (Aydoğan, 2013: 84-85).

Bi gotineke din heke di hevokê de kirdeya pirjimar neyê bilêvkin her çend ku bireser ne pirjimar be jî dîsa mêjera lêkerê xwe davêje ser pirjimariyê. Xuya ye ku sedema vê rewşa awarte nediyarkirina kirdeya kesê sêyem ê pirjimar e. Herwekî ku tê zanîn rê ji aliyê xebatkarên hikûmatê/şaredariyê ve tên çêkirin. Lê ji ber ku kar yanî çêkirina rê û rewşa wê ya nu ji kesên ku ew çêkirine girîngtir e kirdeya pirjimar nehatiye gotin. Ji dêlva wê, kirdeya hevokê nayê gotin û bi rêya qertafa pirjimariyê lêker pirjimar tê kesandin da ku pirjimariya kirdeyê diyar bibe. Ev yek jî pêwendîya navbera bireser û pêveberê qut dike û lêker pirjimar tê kişandin. Niha em mînaka jorîn bi kirdeya kesê sêyemê pirjimar re ji nu ve binivîsin da ku em bikaribin çavdêriya tevna ergatîviyê bikin:

Wan rêya we çî xweş çêkiriye!

Di vê mînakê de bi bicihkirina kirdeya pirjimar re, tavilê pêveberê wê carê vegeriye ser yekjimariyê. Lewre li gor zagonên ergatîviyê hêmanên hevokê tevgeriyane û lihevhatina di navbera bireser û lêkerê pêk hatiye. Ji ber ku bireser yekjimar e lêker jî ketiye bin bandora wê û ji bo ku mêjera wê diyar bike ew jî yekjimar hatiye kesandin. Niha em dixwazin çend mînakên din jî bidin da ku mijar zelaltir bibe:

a) Pirtûkek kurrîn û ew wekî dîyarî dan mamosteyê nû.

- b) Li ser êgir beroşek goşt pehtin û dû re firavina xwe xwarin.
- c) Şêniyên taxê di nav hev de pere kom kir û pê vê mala şînê ava kirin.
- d) Sê mêr bi darê zorê keçika reben avêt ser hespê û ew revandin.

Tevahiya hevokên li jor di demên borî de bi lêkerên gerguhêz hatine saz kirin. Kirde pirjimar in û di rewşa tewandî de ne. Bireser jî yekjimar in û di rewşa xwerû de ne. Lê ji ber ku lêker pirjimar in û li gor bireserên yekjimar nehatine kişandin avahiya ergatîvê pêk nehatîye. Çimkî êdî lêker bi kirdeyan re li hev dikin. Lewre em bi rewşeke awarte ya avahiya ergatîvîyê re rû bi rû ne. Niha em ê li ser sedemên vê yekê bisekinin.

Herwekî ku di mînakên de jî tê dîtîn di nimûneyên (a) û (b) yê de kirde veşartî ne. Dema em pirsar “kî” ji lêkeran (kirrîbûn, xwendibûn, dan, pehtine, xwarine) dikin em têdigihêjin ku kirde kesê sêyem ê pirjimar “wan” e. Lê di mînakên (b) û (c) yê de herçiqas kirde (şêniyên taxê, sê mêr) diyar bin jî, di hevokên pêreyî yên ku bi gihaneka “û” yê hatine girêdan de kirde hevpar in. Lewma ew nehatine dubarekirin yanî ew jî veşartî ne. Lewma di wan her çar mînakên de jî kirdeya veşartî ya kesê sêyem ê pirjimar xwe di lêkerên hevokan de diyar kiriye lewre “...nebûna kesê sêyem yê pirhejmar nahêle ku avahiya ergatîvê pêk were” (Aydoğan, 2013: 85). “Di vir de diyalektîka zimanê kurdî baş tê dîtîn. Ziman xwe jî aloziyê xilas dike. Ji ber ku kirde nîn e, pirjimarîyê li lêkerê bar dike û ziman vê kêmasiyê telfîz dike. Em dikarin bêjin qalibekî awarte heye lê mantiq û rêbazê wê awartetiye jî heye. Wêga em rêbazê zelal bidin xuyakirin: **Ku çend hevok li dû hev bîn, ku kirde heman kirde be, dikare hevoka piştî wê tê, bê kirde bê bikaranîn.** Ev ne derveyî rêbazên zimanê kurdî ye. Kirdeya nepen di kurdî de jî heye lê bi qasî ya tirkî berfireh nîn e. Di tirkî de hevok li dû hev bîn jî neyên jî kirdeya nepen tê bikaranîn” (Eroglu, 2011).

2.3 Kirdeya Hevpar a Lêkereke Negerguhêz û ya Gerguhêz di Heman Hevokê de

Carinan çend hevok li ser hev tînin siwarkirin. Heke piştî lêkereke negerguhêz, lêkereke gerguhêz bê û kirdeya kesê sêyem ê pirjimar ji bo her duyan jî hevpar be, êdî heman kirde ji bo hevoka gerguhêz nayê dubarekirin. Ango hevoka duyem, ji ber rêgeza teserrûfa zimanî, bê kirde tê bikaranîn. Îcar ji ber vê yekê rêkkestina di navbera bireser û lêkerê pêk nayê û lêkera hevoka gerguhêz bi kirdeya veşartî (nepen) re li hev dike û pirjimar tê kişandin. (Aydoğan, 2013: 86). Reşîd vê îstisnaya tevna ergatîvê bi şarezayî wiha destnîşan dike:

1) Mirov derketin kolanan û banga azadiyê kirin.

Di vê hevokê de navdêrê “mirov” bi gelemjimarî bûye kirarê lêkera “derketin” û bûye kirarê lêkera “kirin” jî. Ji ber ku “derketin” di gelemjimarîyê de ye, lêkera “kirin” jî ji neçarî ketiye gelemjimarîyê. Heke em kirarekî bidin lêkera “kirin” jî, ewê ji rewşa neçarîyê rizgar bibe.

Nimûne:

2) Mirov derketin kolanan û wan banga azadiyê kir.

Niha em dibînin, ku gava lêkera “kirin” ji bandora lêkera “derketin” rizgar dibe, ew vedigere ser qeyda gelemper ya êrgatîv, ku lêker xwe davêje ser bireserê yekser. Niha – piştî ku lêkera “kirin” ji hevgirêdana lêkera “derketin” rizgar bû – heke bireserê yekser yê lêkera “kirin” têkeve gelemjimarîyê, ewê jî xwe li gor wî bavêje gelemjimarîyê.

Nimûne:

3) *Mirov derketin kolanan û wan hin çalaki kirin*'' (Reşîd, 2002). Ji bo têgihîştineke baştir em dixwazin çend mînakên din jî bidin:

- a) Ew li ser kaniyê **rûniştin** û taseke ava cemidî **vexwarin**.
(Ew li ser kaniyê **rûniştin** û *wan* taseke ava cemidî **vexwar**.)
- b) Zarok ji xwendigehê **hatin** lê bi xwe re çûkek **anîn**.
(Zarok ji xwendigehê **hatin** lê *wan* bi xwe re çûkek **anî**.)
- c) Her sê bira **rabûn** ser xwe û çih **dan** mêvanê xwe.
(Her sê bira **rabûn** ser xwe û *wan* çih **da** mêvanê xwe.)

Ji van her sê minakan jî diyar e, tevî ku bireser yekjimar in jî, lêkerên gerguhêz (vexwarin, anîn, dan) di dema borî de bi pirjimarî hatine kişandin. Sedema vê yekê jî ev e: Hevok berê bi lêkera negerguhêz hatiye kişandin. Piştê heman kirde ji bo lêkera gerguhêz jî bûye kirde. Lê ji ber ku heman kirde li vir nehatiye dubarekirin yanî kirdeya veşartî hatiye bikaranîn, lêkera gerguhêz ji bo ku kirdeyê ragihîne li dijî zagona ergatîvê tevdiqere û bi kirdeya pirjimar re dikeve nav rêkkestinê. Di encamê de di hevokên lihevsiwarkirî yên bi vî rengî de lêker pirjimar tê kişandin.

Lêbelê carinan lêkereke gerguhêz nemaze piştî lêkera 'çûn', 'hatin' an 'rabûn' bê (ku hemû negerguhêz in) û kirdeya wan hevpar be, mirov dikare vê yekê bi çend awayan hevokên xwe ava bike: 1) Mirov dikare her dû hevokan bi kirdeya wê bikar bîne. 2) Mirov dikare gihaneka 'û'yê' bixe navbera her du hevokan. 3) Ji ber ku kirde hevpar e mirov dikare kirdeya hevpar di hevoka gerguhêz de dubare neke. Îcar bi şeklî di nîşankirina rewşa morfolojîk ya kirdeyê û rêkkestinê de îstîsnayêke derdikeve meydanê (Bedirxan, 1998:74-76 ; Haig, 2004: 115-116). Mirov dikare di hevokê de van her sê bikaranînan jî wiha nîşan bide :

1. 'Ez çûm, min ji xwe re hespek kirî
2. Ez çûm û min ji xwe re hespek kirî
3. Min çû ji xwe re hespek kirî'' (Bedirxan, 1998: 74-76)

Berê pêşin divê bê gotin ku ev her sê bikaranînan jî di nav gel de bi awayekî berbelav tê bihîstin û di berhemên nivîskî de jî tê dîtin. Dema mirov bixwaze van mînakên li gorî morfolojîya nomînal a kurmancî binirxîne, wiha dikare bê gotin: Di mînaka yekem û duyem de kirdeya negerguhêz di rewşa xwerû de; lê ya gerguhêz di rewşa tewandî de hatiye îşaretkirin. Herwiha di her du mînakên ewil de di hevoka negerguhêz de rêkkestina di navbera kirde û lêkerê, lêbelê di ya gerguhêz de rêkkestina bireser û lêkerê derketiye meydanê.

Lê awayê sêyem hem ji hêla nîşankirina rewşê ve hem jî ji hêla rêkkestinê ve ji yê din cûda ye. Herwekî diyar e kalib û îstîsnayêke nu li dar e. Lewre, ji qeydê der, kirdeya lêkera negerguhêz jî hatiye tewandin. Dîsa hem lêkera negerguhêz û hem jî ya gerguhêz ne bi kirdeyê re ne jî bi bireserê re li hev dikin. Gelek balkêş e her du lêker jî çûne ser rêkkestina default a kesê sêyem ê yekjimar. Yanî lêkerên hevokê li gorî kesê sêyem hatiye kişandin. Haig derheqê vê îstîsnayê de dibêje ku hem lêkera negerguhêz û hem jî ya gerguhêz ji hêla îşaretên rewşê ve herwekî ku ew hêmaneke yekpare bin tevgeriyane. Lewre bi saya vê rêbazê,

ji aliyê rêkkeftina lêkerî û îşaretên rewşê yên morfolojîk ve, ziman lêkera negerguhêz û ya gerguhêz bi hev ve girê dide. Ev rewşa awarte bi kirdeya kesên sêyem pêk nayê lêbelê piranî dema kirde kesê yekem û duyem be tê bikaranîn (Haig, 2004:116).

2.4 Cihnavaya Vegerok ‘Xwe’ Wekî Bireser

Cihnavaya vegerok (xwe) dema ku karê kesek dike dîsa lê vegere tê bikaranîn. Yanî karê an tiştê ku tê kirin dizivîrîne ser xwe. Ev cihnav ti qertafan nagire da ku zayend û mêjerê pê werin diyarkirin. Bi gotineke din ji bo hemû zayend û mêjeran tê bikaranîn. Hem cihê navdêrên mê û nêr hem jî yên yekjimar û pirjimar digire. Herweha têkiliya vê mijarê bi avahiya ergatîvê re wiha ye: ‘*Heger objekta hevoka dema borî cînavaya »xwe«-yê be, lêker hemî caran yekhejmarîyê nîşan dide*’ (Hirorî, 2005).

Bo nimûne:

- a) Mîn di neynikê de **xwe** dît.
- b) Te di neynikê de **xwe** dît.
- c) Wê di neynikê de **xwe** dît.
- d) Me di neynikê de **xwe** dît.
- e) Wan di neynikê de **xwe** dît.

Dema ku em bala xwe didin van hevokên jorîn em têdigihîjin ku cihnavaya vegerok ‘xwe’ cihê bireserê digire û lêker ji aliyê mêjerê ve yekjimar tê kişandin. Yanî bi cinavka vegerok avahiya ergatîvê xwe li gor yekjimariya cinavkê eyar dike. Çimkî ev cihnav di tevna ergatîviyê de her tim yekjimar tê kişandin. De ka niha jî em du hevokan wek minak bidin da ku di warê ergatîviyê de em xwe ji şaşiyên di vê mijare de tînin kirin biparêzin.

- a) Kurmoriyan havînê ji bo zivistanê qûtên **xwe** berhev kirine.
- b) Lê kêzika circirkê havînê **xwe** avêtiye ser piştê û **ji xwe re** stran gotine.

Di hevoka a) yê de bireser ‘qûtên xwe’ ye û mêjara wê pirjimar e. Ji ber ku cihnavaya vegerok êdî ne bireser e lêker li gor qaîdeyê ergatîvê hereket kiriye û pirjimar hatiye bikaranîn. Lê belê di hevoka b) yê de du rewş hene. Pêşî ‘xwe’ wek bireser hatiye bikaranîn ji lew re jî lêker yekjimar hatiye kişandin. Dû re jî di berdeyê hevokê de ew (ji **xwe re**) êdî ne bireser e. Lêbelê peyva ‘stran’ bireser e û ji ber ku ji aliyê kêzikên circirkê ve gelek stran hatine gotin, lêker li gor zagonên ergatîvê pirjimar tê kişandin.

Encam

Di kurdiya kurmancî de ergatîvî tenê di demên borî de dema lêker gerguhêz be derdikevê holê. Ji ber vê yekê, kurdiya kurmancî wekî zimanekî nîv-ergatîv tê binavkirin. Di avahiya ergatîv de kirde dikeve rewşa tewandî (oblique case), lê bireser xwerû (direct case) dimîne û ji ber ku bireser xwerû ye, ti zayend û mêjer diyar nake. Ji lewre lêker ji li gorî bireserê tê kişandin da ku zayend û mêjara bireserê diyar bibe. Ev jî tê wê wateyê ku di ergatîviyê de, wek rêgez, lêker li şûna kirdeyê bi bireserê re li hev dike.

Lê di hin rewşan de ev taybetmendî dernakeve holê. Lewma di vê xebatê de em li ser çend rewşên awarte yên ergatîviya kurmancî hûr bûn. Me dît ku lêkereke gerguhêz a bi demeke borî her tim li gorî rê û rêzikên ergatîviyê tevnagerin. Gelek caran lêkerên gerguhêz

di demên borî de li dijî zagonên destnîşankirî yê ergatîviyê hereket dikin û li gorî bireserê nayên kişandin. Yanî, ji qeydê der, lêker gelek caran bi kirdeyê re li hev dikin û pirjimar tên kişandin. An carinan jî lêker ne li gorî kirdeyê û ne jî li gorî bireserê tê kişandin; lêbelê rêkkestin bi şexsê sêyem yê yekjimar ve tê ragihandin. Lewma wekî ku di pirtûkên rêzimanê de tê ravekirin rêzikên ergatîviya kurmancî di hemû hevokên gerguhêz ên di dema borî de bi temamî ne gengaz e bînin bi cih kirin. Lê dema hevok li pey hev tînin saz kirin û dikevin diruveke koplekstir, di avahiya ergatîv de rewşên awarte serwerî dikin.

Tevî ku em dibînin piştî salên 2005an hemû pirtûkên rêzimana kurmancî têgeha ergatîviyê bi kar anîye û cih dane mijara ergatîviyê jî, mixabin hema bêje gişt li dora heman ravekirinan çûne û hatine. Rewş, taybetmendî û qaîdeyên ku wan jî bo ergatîviya kurmancî destnîşan kirine tîrî çareser kirina pirsgerêk û aloziyên vê mijarê nakin. Herwiha hin rewş û lêker hene ku li rêzikên ergatîviyê nakin. Serêşî û arîşeyan li me zêde dikin û mijarê aloztir dikin. Lewma di vî warî de pêdivî bi nîqaş, xebat û lêkolînên zêdetir heye. Me jî bi vê xebatê hewl da ku em piçek van pirsgerêk û arîşeyên vê mijarê ronî bikin.

Çavkanî

- Aydoğan, Î. S. (2013). *Gûman-1*. Ankara: Lîs.
- Baran, B. (2012). *Rêzimana Kurmancî*. Belkî.
- Bedirxan, C. E. (1994). *Bingehên Gramera Kurdmancî*. Weşanên Nûdem.
- Bedirxan, C. E. (1998). *Elfabeya Kurdî & Bingehên Gramera Kurdmancî*. İstanbul: Weşanên Doz
- Bedir Han, C. A. û Lescot, R. (2004). *Kürtçe Gramer*. İstanbul: Avesta
- Bilbil, M. & Baran B. (2008) *Rêzimana Kurmancî*, Weşanên Enstituya Kurdî ya Amedê, Çapa Yekem
- Bozarşan, Z. (1999). Di Zimanê Kurdî de Tewanga Sernavan. *Nûdem* (32).
- Bynon, T. (1979). *The ergative construction in Kurdish*. Bulletin of the School of Oriental and African Studies, 42(2), 211-224.
- Bynon, T. (1980). *From passive to active in Kurdish via the ergative construction*. In Papers from the 4th international conference on historical linguistics (pp. 151-163). Benjamins Amsterdam.
- Dixon, R. M. (1994). *Ergativity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dorleijn, M. (1996). *The Decay Of Ergativity in Kurmanci*. Tilburg: Tilburg University Press.
- Gündoğdu, S. (2016). *Muş Kurmancisinde Ortaya Çıkan Farklı Ergatif Dizim Yapıları- Variation in the Ergative Pattern of Kurmanji: Evidence from Muş*. H. Karacan içinde, *Kürdoloji - Akademik Çalışmalar* (s. 342-344). Diyarbakir: Dicle Üniversitesi Basımevi.
- Haig, G. (1998). *On the Interaction of Morphological and Syntactic Ergativity: Lessons From Kurdish*. *Lingua* 105, 156-157.

Haig, G. (2004). *Alignment in Kurdish: A Diachronic Perspective*. Kiel: Philosophischen Fakultät der Christian-Albrechts-Universität.

Încekan, A. (2009). *Ez Kurdî Hin Dîbim-Geçişli Fiiller ve Ergatîv*. İstanbul: Nûbihar.

Kanî, A. (2017). *Morfolojîya Kurmancî û Zimannasî*. İstanbul: J&J.

Lezgîn, R. (2015). *Kürtçe'de Akuzatif – Ergatif Özellik*. Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, 84-85.

Matras, Y. (1997). Clause combining, ergativity, and coreferent deletion in Kurmanji. *Studies in Language. International Journal sponsored by the Foundation "Foundations of Language"*, 21(3), 613-653.

Kurdo, Q. (1981). *Zimanê Kurdî*. Frankfurt: Weşanên Komkar.

Samur, A. (2012). *Rêziman û Rastnivîsa Kurdiya Kurmancî*. İstanbul: Nûbihar.

Tan, S. (2005). *Rêziman û Rastnivîsa Zaravayê Kurmancî*. Enstîtuya Kurdî.

Tan, S. (2011). *Rêzimana Kurmancî*. İstanbul: Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê.

Unus, S. (2000). *Di zaravayê kurdmancî de babetekî balkêş: Ergatîv*. Nûdem (34), 41.

Çavkaniyên Elektronîk

Bozarslan, Z. (2003). *Zimanên Ergatîv*. www.geocities.ws/kmehname2003/45/diyari3.html (19.01.2018)

Eroglu, Y. (2011). *Ergatîvîte, pîrzimarî û problemên kirdeyan*. <http://diyarname.com/news.php?Idx=5054> (12.03.2018)

Gemsiz, M. (2018). *Binyat û Rastnivîsîna Lêkeran Di Berhemên Rêzimanê Yên Kurmancîya Bakur De*. Teza neçapkirî ya lîsansa bilind. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> (05.06.2019)

Hirorî, N. (2005). *Ergatîvi Mohra Kurmancî ye*. http://www.nefel.com/kolumnists/kolumnist_detail.asp?MemberNr=10&RubricNr=&ArticleNr=202 (04.02.2018)

Kareem, R. (2016). *The Syntax Of Verbal Inflection In Central Kurdish*. <https://theses.ncl.ac.uk/jspui/bitstream/10443/3190/1/Kareem%2C%20R.A.%202016.pdf> (04.02.2018)

Muhammed, H. (2002). *Kurtenerînek li hin beşên rêzimana kurdî*. <https://www.kurdipedia.org/files/books/2013/88809.PDF?ver=130234053630129198> (20.01.2018)

Ramer, A. M. (1994). *The Origin of the Term Ergative*. https://www.academia.edu/38517465/1994_The_Origin_of_the_Term_Ergative (16.01.2019)

Reşîd, M. (2002). *Mêjerê Lêkerê*. www.pen-kurd.org/kurdi/mustefa-reshid/ziman/mejere-lekere-i.html (30.07.2018)

Tan, S. (2014). *Girtîgeh û xebatên bi zimanê kurdî*. <http://diyarname.com/news.php?Idx=8156> (21.10.2018)

Thackston, W. M. (2006). *Kurmanji Kurdish: A Reference Grammar with Selected Readings*.
https://sites.fas.harvard.edu/~iranian/Kurmanji/kurmanji_1_grammar.pdf (19.01.2018)

Yonat, M. (2019). *Kurmancî Kürtçesi Ağızları Hakkında Sosyolingüistik Bir İnceleme (Muş, Adıyaman, Şırnak Örneği)*. Teza neçapkirî ya doktorayê. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> (05.03.2020)